

МЕТОДИКА ЕКСПОЗИТАРНОГО ВИКОРИСТАННЯ РАДЯНСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ 1920–1930-х РОКІВ В ЕКСПОЗИЦІЇ ПЕРШОГО ЗАЛУ (із серії «Експозиція музею як джерело вивчення історії»)

Періодична преса є досить важливим джерелом дослідження нової та новітньої історії. Український історик Борис Корольов у колективній монографії «Історичне джерелознавство» звернував увагу на те, що «у джерельній базі нової та новітньої історії України провідне місце займають періодичні видання, основними різновидами яких є газети і журнали. Їх специфічною рисою як джерела є комплексний, синтетичний характер: у них представлено багато форм інформації (документальна, поточно-хронологічна, особового характеру тощо). Періодична преса характеризується також оперативністю подання інформації про події, безпосередністю відображення останніх, що підвищує її джерельну цінність» [1, 403]. В експозитарному просторі музейники часто звертаються до газет, щоб глибше розкрити тему, акцентувати увагу на певній позиції влади та дати змогу відвідувачу поринути в епоху.

На прикладі експозиції першого залу, що розповідає про міжвоєнні десятиліття (1920–1930-ті роки.) та початок Другої світової війни, проведемо аналіз періодики, спробуємо пояснити особливості її використання в експозиції музею та причини такого експозитарного рішення.

Серед тем, які висвітлено в залі, – українізація 1920–1930-х років у СРСР та доба «розстріляного відродження». Представлена в експозиції газета «Красная армия»¹ від 26 березня 1929 р. ілюструє процес українізації Робітничо-селянської Червоної армії (РСЧА) [2]. У зазначений період газета виходила і українською, і російською мовами. Адже згідно з рішеннями радянської влади із середини 1920-х років перед військовими учбовими закладами УСРР було поставлено завдання підготувати достатню кількість червоних командирів, які володіють українською розмовною та командною мовою. В усіх військових школах українська мова мала стати обов'язковим предметом, було створено комісії для перекладу підручників. Під час VIII Всеукраїнського з'їзду рад (17–20.01.1924) було зазначено, що делегати вітають українізацію апарату й частин Червоної армії і зобов'язують Всеукраїнський центральний виконавчий комітет (ВУЦВК) вжити всіх заходів щодо якнайшвидшого забезпечення їх як у політичному, так і в матеріальному

¹ «Красная Армия» – щоденна газета, орган політичного управління Української військової округи. У 1919–1925 рр. виходила російською мовою у Києві, у 1925–1934 рр. – у Харкові українською мовою і з 1934 до січня 1938 рр. знову в Києві. «Червона Армія» мала додатки: «Красная Звезда» (1921–1922), «Військор» (1927–1933) та інші.

плані. Заголовок на сторінці газети «В казарми прийшла українська культура» привертає увагу зацікавленого відвідувача, спонукає зануритися в тему та зрозуміти суть процесу. «”Забороняю говорити українською”, – ми жорстко викрили всіх головотяпів, що перешкоджають українізації», – це, зокрема, про боротьбу з противниками українізації.

Через газетні шпальти лунали звернення до червоноармійців від «майстрів художнього слова» – українських письменників, поетів, прозаїків та критиків – Петра Панча, Павла Усенка, Івана Микитенка, Валер’яна Поліщука, Миколи Хвильового та інших. Радісно вітав газету з 10-річним ювілеєм Микола Хвильовий. «“Червона армія” і “Красная армия” – це загартована ланка, що об’єднує захисників нашої соціалістичної Батьківщини в єдину неподільну непереможну силу!» – писав Іван Микитенко. Літераторів і митців бути «ближчим до червоноармійця, в червоноармійській казармі, де виховується нова людина», – закликав Валер’ян Поліщук [2]. А вже через кілька років Микитенко, Поліщук і Хвильовий стали жертвами сталінської репресивної каральної системи – жертвами беззаконня. Микола Хвильовий, перебуваючи в атмосфері шаленого цькування, після арешту свого приятеля, письменника Михайла Ялового, на знак протесту проти початку масових репресій щодо української творчої інтелігенції 13 травня 1933 р. в Харкові у будинку письменників «Слово» покінчив життя самогубством. Смерть Хвильового стала символом кінця українського національного відродження 1920–1930-х років.

Валер’яна Поліщука був заарештували органи ДПУ в листопаді 1934 р. У березні наступного року його було засуджено на 10 років виправно-трудових таборів. Покарання відбував на Соловках. 9 жовтня 1937 р. його було засуджено до розстрілу, вивезено із Соловків з великим етапом в’язнів Соловецької тюрми та страчено 3 листопада 1937 р. в урочищі Сандармох поблизу м. Медвеж’єгорськ (нині Республіка Карелія, Російська Федерація). 3 жовтня 1937 р. на партійних зборах Спілки радянських письменників України Івана Микитенка виключили з партії як «людину, яка приховувала від партії під час вступу і весь час перебування у партії своє куркульське походження, яка надала притулок своєму брату – куркульському бандиту, яка мала зв’язки з заклятими ворогами радянського народу – троцкістами і буржуазними націоналістами, який свідомо допомагав шкодити українській літературі» [3]. За два тижні його знайшли застреленим на околиці Харкова. За офіційною версією, він здійснив самогубство, хоча існують свідчення того, що смерть була насильницькою. Отже, є очевидним, що проаналізована газета «Красная армия» виступає в музеї джерелом знань та інформації, засобом освіти та забезпечує пробудження інтересу до культурної спадщини.

Якими були міжнародні відносини у 1930-х роках та як проходили переговори між провідними політичними гравцями на міжнародній арені розкрито в розділі залу «Передумови і початок Другої світової війни». Представлені в експозиції випуски червоноармійської газети «За Родину» та «Сталинский сокол» 1939 р. показують офіційну позицію радянського уряду.

Влітку 1939 р. тривали англо-франко-радянські переговори. «Англійський і французький уряди не бажають рівного договору з СРСР» – під таким заголовком 5 липня вийшов черговий номер газети «За Родину» [4]. Вся провина за зрив англо-франко-радянських переговорів була покладена радянським урядом саме на Великобританію та Францію. У статті зазначено: «В сучасній міжнародній обстановці цей факт не може не мати серйозного значення. Він окрилює надії агресорів і всіх ворогів миру на можливість зриву угоди демократичних держав проти агресії, він штовхає агресорів на подальше розв'язання агресії...» [4]. Так говорила офіційна преса. А паралельно радянські дипломати вели перемовини з Німеччиною: Сталін зробив свій остаточний вибір на зближення з Гітлером. Результатом стало підписання 23 серпня 1939 р. радянсько-німецького пакту про ненапад, який був опублікований в офіційній пресі наступного дня. В експозиції розміщено текст договору на шпальтах газети «За Родину» від 29 серпня 1939 р. [5]. Проте жодної інформації про таємний додатковий протокол до договору у пресі не було. Цей факт тримався в суворій таємниці.

Варто зазначити, що радянська преса була вороже налаштована до Німеччини аж до підписання договору про ненапад. Відразу після цього риторика змінилася. З'явилися фрази про дружбу та співробітництво двох великих держав. Слово «фашист» зникло, і буквально протягом одного дня преса зайняла пронацистську позицію стосовно Європи. Було розгорнуто антипольську, антифінську й антирумунську пропагандистську кампанії. Коли ж 17 вересня 1939 р., на 17-й день Другої світової війни, Червона армія перейшла кордон Польщі, голова Ради народних комісарів СРСР В.М. Молотов у своїй промові на радіо нічого не сказав про Німеччину. В експозиційному просторі газета «За Родину» від 21 вересня 1939 р. з текстом промови [6]. Із промови: «Події, викликані польсько-німецькою війною, показали внутрішню неспроможність і явну недієздатність польської держави... Минуло яких-небудь два тижні, а Польща вже втратила всі свої промислові вогнища, втратила більшу частину великих міст і культурних центрів. Немає більше і Варшави, як столиці польської держави... Польська держава і її уряд фактично перестали існувати. В силу такого становища укладені між Радянським Союзом і Польщею договори припинили свою дію. В Польщі створилось становище, яке вимагає з боку радянського уряду особливого піклування щодо безпеки своєї держави... Радянський уряд до останнього часу лишався нейтральним. Але він у силу вказаних обставин не може більше нейтрально ставитись до становища, яке створилось.

Від радянського уряду не можна також вимагати байдужого ставлення до долі єдинокровних українців і білорусів, які проживають у Польщі і раніше перебували на становищі безправних націй, а тепер і зовсім кинуті на волю випадку. Радянський уряд вважає своїм священним обов'язком подати руку допомоги своїм братам-українцям і братам-білорусам, які населяють Польщу...» [6]. Підтримка цієї тези – це частина великої пропагандистської кампанії, що розгорнулася в усіх засобах масової інформації Радянського Союзу.

26 вересня 1939 р. радянські газети опублікували велике повідомлення «Німецьке командування про результати війни в Польщі». В експозиції розміщено газету «Фрунзевец на учениях» із цим повідомленням [7]. А вже наступного дня в Москву прибув міністр закордонних справ Німеччини Ріббентроп для підписання 28 вересня «Договору про дружбу і кордон» між СРСР та Німеччиною. 30 вересня 1939 р. текст договору був надрукований, зокрема, у центральній червоноармійській газеті «Сталинский сокол» [8]. Окрім того, світ побачив ще один документ, що розширив прірву між СРСР і його майбутніми союзниками в боротьбі з нацизмом: заява радянського та німецького урядів від 28 вересня 1939 р. «Після того, як німецький уряд і уряд СРСР підписаним сьогодні договором остаточно врегулювали питання, що виникли в результаті розпаду Польської держави, і тим самим створили міцний фундамент для тривалого миру у Східній Європі, вони за взаємної згоди висловлюють думку, що ліквідація нинішньої війни між Німеччиною з одного боку, і Англією та Францією, з іншого відповідала б інтересам всіх народів...» – йшлося в документі [8]. У такий спосіб громадянам пояснювали, що обидві сторони намагаються відновити мир і порядок, порушені внаслідок розпаду Польщі. Наведені газетні публікації з текстами договорів і промов дають змогу відтворити перебіг подій, наштотують відвідувача на роздуми та на власну оцінку дій політиків того періоду. Саме тому під час підбору матеріалів з цієї теми вибір впав саме на них.

Для легалізації радянської влади на території, приєднаній у результаті польської кампанії, було вирішено провести «вибори» до Народних зборів Західної України. Народні збори були лише пропагандистським заходом для легітимізації рішень, які схвалювали тоді в Москві та Берліні. 5 жовтня було затверджено склад організаційного комітету з підготовки до виборів, а наступного дня Військова рада Українського фронту затвердила «Положення про вибори до Українських Народних зборів Західної України». В експозиції розміщено газету «За Родину», де текст цього документа був оприлюднений 11 жовтня 1939 р. [9]. Згідно з «Положенням...» вибори мали бути проведені на основі загального, рівного, прямого виборчого права, таємним голосуванням за єдиним офіційним списком (ст. 1). Право на голос мали жителі Західної України, які постійно або тимчасово мешкали та її теренах, а також і ті, хто був відряджений ЦК КП(б)У в Західну Україну для встановлення радянської влади, будучи на той час громадянином СРСР. Право виставляти (висувати) кандидатів мали (згідно зі ст. 20 цього Положення) «селянські комітети, тимчасові управління, збори робітників по підприємствах, збори робітничої гвардії, збори інтелігенції». За рішенням Політбюро ЦК ВКП(б) Народні збори мали затвердити передачу поміщицької землі селянським комітетам, вирішити питання про характер влади, входження до складу СРСР, націоналізацію банків і великої промисловості.

Музейники акцентували увагу і на висвітлення в експозиції питання приєднання Буковини та Північної Бессарабії. Черга «визволяти» від боярської Румунії ці території настала влітку 1940 р. Дипломатичний тиск

СРСР на Румунію з вимогами «повернути Бессарабію» значно посилювався ще в лютому 1940 р. Свої претензії на Бессарабію, а згодом і Північну Буковину, радянська сторона обґрунтувала приналежністю їх до українських етнічних територій і наявністю в них значної частки українців. Військово-організаційна підготовка до повернення Бессарабії почалася заздалегідь. У газеті «За Советскую Родину» від 30 червня 1940 р. у повідомленні ТАРС йдеться про «мирне вирішення бессарабського питання» [10]. Дії Радянського Союзу пояснювали, як і в разі із західноукраїнськими землями, закладенням «основ стійкого миру між державами»: «Радянський Союз ніколи не мирився з фактом насильницького відторгнення Бессарабії, про що уряд СРСР неодноразово і відкрито заявляв перед усім світом. Тепер, коли... міжнародна обстановка вимагає швидкого вирішення отриманих в спадок від минулого невирішених питань, для того, щоб закласти, зрештою, основи стійкого миру між державами, Радянський Союз вважає необхідним і своєчасним... приступити разом з Румунією до негайного вирішення питання про повернення Бессарабії Радянському Союзу» [10]. Далі йдеться про перебіг переговорів між СРСР та Румунією. У ніч на 28 червня 1940 р. В.М. Молотов поставив румунам ультиматум з вимогою негайної евакуації з Бессарабії. Прохання румунського уряду щодо продовження переговорів, подане через годину після вичерпання строку ультиматуму, було відхилено. Надалі румунам продовжили на декілька годин термін евакуації, поклавши на них відповідальність за збереження залізниць, мостів, аеродромів і промислових комплексів. А 28 червня 1940 р., як і було зазначено в повідомленні ТАРС, радянські війська (лише частина від зосереджених тут) приступили до реалізації «мирного варіанта дій» у Румунії: перетнувши кордон, вони того ж дня зайняли Чернівці, Хотин, Бельці, Кишинів і Аккерман. Румунські війська почали швидко відходити з рубежу річок Черемош і Дністер. Варто лише додати, що надалі радянська преса звинувачувала румунів у гнобленні українців і молдован і розпалювала ворожнечу між цими трьома групами населення. Вираз «румунські бояри» став лайливим, подібно до «польських пані».

Про що йшлося в періодиці напередодні вторгнення Німеччини в СРСР читаємо в газеті «Комуніст» від 14 червня 1941 р. [11]. Відомо, що Й. Сталін не раз одержував попередження про запланований Гітлером напад на Радянський Союз. У липні 1940 р. новопризначений британський посол у Москві С. Кріппс за дорученням британського прем'єра В. Черчилля три години безрезультатно переконував Сталіна та Молотова нормалізувати відносини з Великою Британією. Молотов за дорученням Сталіна передав Ріббентропу пам'ятну записку з викладом змісту цієї бесіди. Майже через рік, 14 червня 1941 р., усі центральні газети надрукували повідомлення ТАРС, яке починалося з твердження, що після приїзду Кріппса в Москву в іноземній пресі почали поширюватися «провокаційні чутки про близькість війни між СРСР і Німеччиною». Посилаючись на «відповідальні кола в Москві», ТАРС заявив, що подібні твердження є безглуздими, а здійсню-

вана останнім часом передислокація німецьких військ у східні та північно-східні райони Німеччини пояснюється мотивами, які не мають стосунку до радянсько-німецьких взаємин [11].

Отже, упродовж 1930-х років за межами офіційно опублікованого залишилося багато фактів і дій радянського уряду. Через пресу радянські керманічі однобоко висвітлювали міжнародну політику, часто зверталися до почуттів національної ворожнечі столітньої давності і в такий спосіб закріплювали її. Головним недоліком інформації, що міститься в газетній періодиці, була часто її неповнота та поверхнєве відображення, інколи навіть із вмістом явно неправдивих свідчень. Причинами цього було основне спрямування газетної періодици в той час: поширення інформації серед широких мас населення, подання її доступно, без поглиблення в деталі (часто дуже важливі для сучасних дослідників), нерідко використовуючи технології впливу.

Джерела та література:

1. Історичне джерелознавство: підручник для студентів історичних спеціальностей ВНЗ / Авт.: Я.С. Калакура, І.Н. Войцехівська, Б.І. Корольов та ін. – К.: Либідь, 2002. – 488 с.
2. Газета «Красная армия» № 418 від 26.03.1929 р. // Фонди Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс (далі – фонди НМІУДСВ). – КН-196527. – Г-71454.
3. Геннадій Глазунов. Драма страшних років. // Газета «День». – № 227. – 11.12.2004 р.
4. Газета «За Родину» № 33 від 05.07.1939 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-53142/1. – Г-11038/1.
5. Газета «За Родину» № 49 від 29.08.1939 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-60084. – Г-13295.
6. Газета «За Родину» № 59 від 21.09.1939 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-53167. – Г-11063.
7. Газета «Фрунзевец на учениях» № 4 від 26.09.1939 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-68682. – Г-14716.
8. Газета «Сталинский сокол» № 118 від 30.09.1939 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-187032. – Г-70377.
9. Газета «За Родину» № 72 від 11.10.1939 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-53177. – Г-11073.
10. Газета «За Советскую Родину» № 1 від 30.06.1940 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-41521. – Г-6902.
11. Газета «Комуніст» № 138 від 14.06.1941 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-20053. – Г-1148.